

A kritikai tudatosság alakításának lehetőségei a mozgóképkultúra és médiaismeret oktatásban

© Szóke-Milinte Enikő

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Vitéz János Tanárképző Intézet,
Esztergom
szoke-milinte.eniko@btk.ppke.hu

Média – Médiaszöveg – Médiaműveltség

A kritikai tudatosság meghatározásához mindenek előtt a tömegkommunikáció, a média és a médiaműveltség fogalmainak egymáshoz való viszonyát célszerű tisztázni. A médiát a köztudatban, a televízióval, rádióval, nyomtatott és –on line sajtóval valamint az internettel azonosítják, azokkal a médiumokkal, amelyeken keresztül a médiatartalom és a befogadó találkozása megtörténik. A média komplex funkcióját veszi alapul annak meghatározásakor *Aczél Petra* (2009:16). Fontos, hogy a médiumokon túl, azt is felismerni, hogy a médium és a befogadó „találkozáshoz” többre van szükség mint csupán a médium: szükség van a professzionális médiaszöveg alkotásra, a professzionális és megbízható médiatartalom előállítóira, a professzionális befogadóra és a befogadás ideális körülményeire.

Médiaszövegnek számítanak azok a műsorok, filmek, képek, honlapok stb., amelyeket a különböző kommunikációs eszközök (pl. a televízió, mozi, rádió, videó, fényképészet, a nyomtatott sajtó, a zenei felvételek, a számítógép, az internet stb.) hordoznak, illetve továbbítanak. A médiaszövegek társadalmi konstrukciók, amelyeket meg kell tanulni elkészíteni, „elolvasni”, és bizonyos társadalmi valamint kulturális kódok és konvenciók segítségével értelmezni (Buckingham, 2005). A médiaszövegek előállítási folyamata bonyolult és komplex módon szervezett, melyben egyformán fontos a kódolás folyamata, amelyben a média készítője elkészíti és válogatja a médiatartalmat, és a dekódolás folyamata is, amelyben a közönség befogadja, értelmezi a médiaszöveget. A médiaszövegek jelentős része karakterek segítségével narratívák szerint építkezik, valamilyen történet, elbeszélés köré szerveződik (O’Sullivan et al., 2003).

A médiaműveltség kategóriája, a múlt század közepétől tematizálja a tudományos diskurzust, mindenek előtt a társadalmi kommunikációval, szociológiával, politikatudományokkal és az oktatással foglalkozó teoretikusok problémafeltevését jellemezte a médiával egyre jobban telített környezetben való állampolgári jelenlét és a tömegkommunikációban való eligazodás képességének a vizsgálata. A problémafelvetésre adott válaszok közt egyre világosabban kikristályosodott egy, a médiaüzenetekkel való bánni tudást hangsúlyozó szemléletmód, azaz a médiaműveltséget megjelenítő perspektíva. A teljesség igénye nélkül, a tanulmány bemutat néhány, a médiaműveltség meghatározására tett kísérletet.

A média és a médiaszöveg bemutatott definícióiból bejósolható, hogy a médiaműveltség meghatározása milyen tartalmi elemekre koncentrálhat: a médiaszövegek konstruáltsága, a médiumok társadalmi kommunikációban betöltött szerepe, professzionális médiaszöveg alkotás, kódolás és dekódolás a médiában, a professzionális befogadó és a befogadás ideális körülményei, a tudatos médiahasználat és médiajelenlét.

Elizabeth Thoman a Los Angeles-i Médiaműveltségi Központ alapítója és elnöke szerint a médiaműveltséget egymásra épülő három szintként kell elképzelni:

1. tudatában vagyunk annak, hogy képesek vagyunk befolyásolni és korlátozni azt az időtartamot, melyet tévészésre, videózásra, elektronikus játékokra, internetezésre, illetve a különböző nyomtatott médiára fordítunk
2. készség szinten elsajátítjuk a médiával kapcsolatos kritikus szemléletet, azaz megtanuljuk elemezni, hogy mit tartalmaz az adott alkotás, hogyan kiviteleztek, mi maradhatott volna ki belőle
3. képesek vagyunk felfedezni a média háttérében rejlő kérdéseket (pl. ki állítja elő a médiaüzeneteket, milyen célból, kinek nyereséges, kinek kevésbé, és kinek jut ebben döntő szerep) (Thoman, 2013).

Európa Parlament Oktatási Bizottsága 2006-ban definiálta a médiaműveltség fogalmát: „A médiaműveltség olyan készségek, ismeretek és értelmezési képességek összességét jelenti, melyek alapján a fogyasztók hatékonyan tudják használni a médiát. A médiaműveltség hatékony használatán a következőt értjük: a médiatartalmak tudatos választása, a médiatartalmak és szolgáltatások jellegének megértése, képesek legyünk hasznosítani az új kommunikációs technológiák által nyújtott lehetőségek teljes körét” (Official Journal of the European Union 30.12.2006)

Paolo Celot, José Manuel Pérez Tornero, Lucía González, Naomi Thompson (2010) javaslatot dolgoztak ki az európai médiaműveltségi szintek értékelésére, mely szerint két faktor, a külső környezeti és az egyéni faktorok mentén jellemezhető és vizsgálható a médiaműveltség:

1. A médiaműveltség külső környezeti tényezői: a médiaműveltség társadalmi megítélése, a médiaszabályozások formái, a médiahozzáférés biztosítása, a médiaoktatás.
2. Az egyéni kompetenciák: melynek fontos elemei a tanulók tudatos és kritikus médiahasználatára és média-szövegértését lehetővé tevő gondolkodási folyamatok (pl. médiaszövegek alkotása, véleményalkotás a média hatásáról, kritikus tartalomválasztás), az alap számítógép és internethasználat valamint a szociális kompetencia, mely lehetővé teszi a közéletben, a társadalmi kommunikációban való aktív részvételt. (Study on Assessment Criteria for Media Literacy Levels, 2010).

Média – Nyilvánosság – Médiaműveltség – Kritikai tudatosság

Napjaink örökzöld pedagógiai problémája a fiatalok médiafüggősége és a média által teremtett nyilvánosságban való állandó, távolságtartás nélküli és kontrollálatlan jelenléte. Ebből a problémafelvetésből két fontos aspektust érdemes hangsúlyozni:

1. a fiatalok rendelkeznek a mediatisált nyilvánosságban való jelenléthez szükséges kompetenciákkal,
2. a fiatalok jelenléte a mediatisált nyilvánosságban nem történik tudatos döntések mentén, hanem véletlenszerű.

A nyilvánosság fogalma Jürgen Habermas munkásságával került a tudományos köztudatba, értelmezése szerint, a nyilvánosság egy társadalmi tér, ahol kommunikáció folyik azokról a témákról, amelyben a társadalom minden tagja többé-kevésbé, direkt vagy indirekt érintett. Ezek a témák, mivel rendszerint politikai, hatalmi témák, össztársadalmi hozzáállást, döntést igényelnek (Habermas, 1971).

Manapság, a 21. századi média bulvárosodó jellegével kapcsolatban két álláspont különböztethető meg: azoké, akik a 21. századi bulvárosodásban a nyilvánosság beszűkülését látják, és azoké, akik éppen ellenkezőleg egy újfajta nyilvánosság megjelenését ünneplik benne. Az első álláspont Habermasé, aki szerint a tömegmédia veszélyezteti a polgári nyilvánosság történelmileg nehezen kiküzdött kritikai modelljét. A nyilvánosság nála olyan pártatlan liberális fórum, ahol a közügyekről a résztvevők kizárólag racionális érvek lapján vitatkoznak. A második álláspont nem köthető egyetlen névhez, de más-más módon, mind a nyilvánosság gazdagodását látják a 21. századi bulvárosodó médiában (Császi, 2003).

A Silverstone-i médiapolisz a polgári nyilvánosság új, globális színtereként definiálódik, szerinte a késő-modernitás társadalmában a mediatizált tér az egyetlen életképes nyilvános tér, amely emberi lények interakciója során jön létre egy mediatizált társadalmi térben. Elképzelése szerint, a nézők a médián keresztül nézik és látják a világot, kultúrafüggő tapasztalataiknak ez jelenti elsődleges forrását, ezért a különböző szereplők léte a megjelenéstől, a médiatérben való láthatóságtól függ. Az új kommunikációs technológiáknak köszönhetően az állandó elérhetőséggel és hozzáférhetőséggel egyre inkább közössé válik a világ, olyanokkal is, akik nem olyanok, mint mi, tehát a média „megteremti a világ nyilvánosságát”, megmutatja a különbözőségeket, de nem ad eszközt azok megértéséhez, így azok – megfelelő értelmezés hiányában – csak közönyt és elutasítást váltanak ki a belőlünk, befogadókból (Myat, 2011). A médiapoliszban a médiaműveltség létszükségeltté válik.

Roger Silverstone hangsúlyozza, hogy „A médiaműveltség intervenciók összessége, amelyek egyetlen erkölcsi választáson alapulnak: mindazok, akik részt vesznek a médiapoliszban, akik így vagy úgy, státusuknak és hatalmuknak megfelelően részei a mediatizáció folyamatának, elfogadják, hogy ebben a részvételben felelősséget kell vállalniuk cselekvéseikért és döntéseikért.” Nézete szerint a médiaműveltség etikai döntésen alapul, és nemcsak a mediatartalom előállítói, hanem azok interpretálói is morálisan is értelmezhető tettekkel vesznek részt a médiapoliszban, amelynek önmagukra és a médiapolisz többi résztvevőire ill. a médiapoliszra magára nézve is következményekkel járnak (Silverstone, 2010).

A médiaműveltséggel kapcsolatos definíciókban a kritikus szemlélet, kritikus értelmezés és kritikus médiahasználat központi kategória, ugyanakkor, ha megvizsgáljuk azokat az elméleti kereteket, amelyekben ezek a definíciók keletkeztek, megállapíthatjuk, hogy a kritikai szemlélet, értelmezés és médiahasználat mint kognitív képesség jelenik meg. Silverstone mutat rá arra, hogy a médiaműveltség a kognitív képességek birtoklásán túl, a kritikai tudatosság feltételezi az erkölcsi választás mentén szerveződő attitűdöt, a meggyőződést, az érték-elvű részvételt a mediatizált nyilvánosságban. A kritikai tudatosság, a médiaműveltség fogalmát gazdagítja, a médiaműveltség alakítását pedig komplexebb pedagógiai tevékenységként tételezi. A médiaműveltség nemcsak a mediatizált társadalmi térben való eligazodást, az e-állampolgári kompetenciák gyakorlását vagy a mediatartalmak kritikus kiválogatását, befogadását vagy előállítását jelenti, hanem erkölcsi döntést, választást, személyes jelenléte, felelősséget és tettet, melynek eredménye képpen megteremthetjük a minket körülvevő társadalmi teret és a benne lévő folyamatokat, részt vehetünk a késő-modernitás médiapoliszában.

Mozgóképkultúra és médiaismeret a Nemzeti Alaptantervben

A 2012-ben elfogadott új *Nemzeti Alaptantervben* (2012) a Mozgóképkultúra és médiaismeret a Művészetek között szerepel, tanításának „*célja az alapvető médiaműveltség megszerzése, különös tekintettel a mozgóképi szövegértés fejlesztésére, a média társadalmi szerepének és működés módjának feltárására. Olyan képesség- és személyiségfejlesztő eszközrendszer, amely szükséges ahhoz, hogy a tanulók tájékozódni és választani tudjanak a hagyományos és az új médiumok teremtette nyilvánosságában, esélyt adva arra, hogy értő, kritikus, egyenrangú résztvevői lehessenek az új társadalmi színtereken zajló érintkezésnek. A médiademokrácia felelős állampolgárainak médiaműveltséggel (is) rendelkezniük kell*” (NAT, 2012:176).

A 2012-es NAT használja a kritikai médiatudatosság fogalmát, a fejlesztési feladatok közt külön helyet kap a kritikai gondolkodás, az olvasás és szövegértés, az elemzés és ismeretszerzés és a kommunikáció mellett. Az alábbi táblázat a kritikai tudatosság tartalmi elemeinek NAT-ban való megjelenését mutatja be:

<i>évfolyam</i>	<i>kritikai gondolkodás</i>	<i>szokás</i>	<i>cél/ szándék/ motiváció</i>	<i>döntés/ attitűd/ tett/ részvétel</i>
1-4		-saját médiafogyasztási szokások elemzése	-reklám -hitelesség	
5-8		-a befogadó közönség médiaszokásainak elemzése -médiafüggőség	-a média társadalmi szerepe -a média működése -médiafinanszírozás	- normaszegések -saját tartalom közzététele -személyes adat közzététele
9-12	-a médiaszöveg befogadásának tanulmányozása -médiáról, médiajelenségekről szóló publicisztika, vitaműsor, internetes elemzés értelmezése, megvitatása -önálló kérdések megfogalmazása a tárgyalt témával kapcsolatban -a médiaszabályozás elvei	-a függőségek	-befolyásolás, manipuláció, -politika, hatalom és média	- normaszegések - esettanulmány a médiahatásokról -médiakritika készítése -saját tartalom közzététele -erkölcsi, jogi normák alkalmazása -médiaszöveg létrehozása

Az elemzés rámutat arra, hogy a Nemzeti Alaptantervben a kritikai gondolkodás nemcsak egy kognitív képességet jelent, hanem ezen túlmutatva, a kritikai tudatosság tartalmi elemeit (szokás, cél, szándék, motiváció, döntés, attitűd, tett, részvétel), a mediatisztált térben való tudatos részvételt is magába foglalja. Az is megfigyelhető, hogy a kritikai tudatosság alakulásánál számol annak folyamatjellegével és

pszichológiai természetével: kezdetben a szokásformálást, majd a motiváció (szándék, cél) kialakítását, és végül az attitűd és a meggyőződés szilárdítását a tudatosítással együtt állítja a fejlesztés középpontjába, hogy az érettségizett fiatal képes legyen erkölcsi döntéseket hozni, erkölcsi alapon választani, személyes jelenléttel és felelősséggel részt venni a mediatizált társadalom színterein zajló tevékenységekben és diskurzusokban (Szóke-Milinte, 2005).

Az új NAT egyik legfontosabb innovatív lépése a médiaoktatás terén az, hogy az általános iskola első osztályától egészen az érettségi szintjéig mindenhol beépítették a kritikai médiatudatosságot szolgáló fejlesztési feladatokat és ismereteket. Ez ugyan nem jelenti azt, hogy lesz külön médiaismeret tantárgy az alapfokú oktatásban, de nagy előrelépés, hogy a tervek szerint más tárgyakba integrálva intenzíven jelen lesz a tantervekben: „(...) az 1–4. évfolyamon a mozgóképkultúra és médiaismeret bizonyos kapcsolódó fejlesztési követelményeit a vizuális kultúra tantárgy óraszámkeretein belül kell végrehajtani.”¹ Már a 6-10 éves korosztálynál megkezdődik kritikai médiatudatosság alakítása a saját médiafogyasztási szokások megfigyelésével, elemzésével és változtatásával, valamint a médiában megjelenő célok és szándékok tudatosításával, a hitelesség, a médiatartalom és a valóság kapcsolatának problematizálásával. „Az első két osztályban a médianevelés kiemelt célja a saját médiaélmények feldolgozásán keresztül a reflektív médiahasználat fejlesztése, annak tudatosítása, hogy az élményfeldolgozás során a médiaélmények átalakíthatóak” – írja az 1-4. évfolyamos vizuális kultúra kerettanterv². A Nat által előírt közműveltségi tartalmak a kritikai tudatosság alakításához, az első négy évfolyamon leginkább a médiaeszközök és szövegek tömeges jelenlétének környezetünkre gyakorolt hatását, valamint a kritikátlan médiahasználat személyiségfejlődésre gyakorolt kártékony hatását helyezik a középpontba.

Kevésbé szerencsés, hogy az általános iskola 7-8. osztályban a mozgókép nem lesz többé önálló tantárgy, a középfokú oktatásig továbbra is a vizuális kultúra keretein belül tárgyalják a médiaismeretet – mindössze heti egy órában. Noha a heti órakeret csökkent, a vizuális kultúra tantárgyon belül moduláris formában rendszeresen felbukkan a média is, az 5-6. évfolyamon például a vizuális kommunikáció öt tanórát tesz ki, olyan fejlesztendő területekkel, mint: „Mozgásélmények megfigyelése valóságos vagy mozgóképi példák alapján, a mozgássor fázisokra bontása (pl. mozgókép „kikockázása”). 7-8. évfolyamon hét órás órakeretben foglalkoznak a tanulók a „Mozgóképi közléssel”, ennek keretében számos gyakorlati feladatot végeznek: „A mozgóképi nyelv alapjainak, működésének értelmezése, majd kreatív alkalmazása összetettebb feladat kapcsán (pl. story-board, kamerába vágott videoanyag készítése megadott fogalomból vagy fotográfiákból kiindulva), mely a médium sajátos (nyelvi) működésének felismerését célozza meg.”³ A kritikai tudatosság fejlesztése kiegészül a média működése mögötti motivációk tudatosításával (a média társadalmi szerepe, a média működése, médiafinanszírozás) valamint annak a tudatosításával, hogy a médiahasználat általánossá válásával gyakran elmosódnak a határok a magán- és a közélet között. Felső tagozaton, a nyilvánosságban való részvétel felelősségének és lehetőségeinek a tudatosítása is a kritikai tudatosság szolgálatában áll.

A középiskolai kerettantervekből kiderül, 2013 szeptemberétől megerősödik a mozgóképközpontú oktatás pozíciója. A nyolc-, hat-, és négyosztályos gimnáziumokban a 9. évfolyamon minden intézményben kötelezően választható lesz a „Tánc és dráma”

¹ http://kerettanterv.ofi.hu/1_melleklet_1-4/index_alt_isk_also.html [2013.10.20.]

² http://eduline.hu/kozoktatasi/2013/2/25/Kerettanterv_2013_oraszamok_az_osszes_iskol_ARAQYQ [2013.10.20.]

³ http://kerettanterv.ofi.hu/2_melleklet_5-8/index_alt_isk_felso.html [2013.10.20.]

vagy a mozgókép, 11-12. évfolyamon pedig a „Művészetek” műveltségterületen belül is választható lesz az ének-zene, a vizuális kultúra, és a tánc és dráma mellett. További újítás, hogy a szakközépiskolák is választhatják a médiaismeretet a 11. évfolyamon (szintén „Művészeteken” belül).⁴ A gimnáziumi osztályokban a kritikai tudatosság alakítását szolgáló közműveltségi problémák közül a legjelentősebbek:

- ✓ a média nem az egyes műsorokon keresztül gyakorol hatást a befogadók tömegére, hanem a műsorfolyamban visszatérő kulturális mintázatokkal,
- ✓ a média nemcsak a kommunikáció módját változtatta meg, hanem magát a társadalmat is: a kommunikáció tereit, intézményeit, a partnerek viszonyát egymáshoz, életmódjukat, időbeosztásukat, tudásukat és értékrendjüket
- ✓ a hálózati kommunikáció túlzott használata gátolhatja a tényleges jelenlétet, kölcsönösségen és felelős részvételen alapuló élő kapcsolatokat.

Összességében megállapítható, hogy az új Nemzeti Alaptanterv követelményei és tartalmai a médiaműveltség komplex értelmezése szerint nemcsak az olvasás, szövegértés, elemzés, ismeretszerzés és kommunikáció fejlesztési feladataira fókuszál, hanem különös figyelmet fordít, a nyilvánosságban való, etikai döntésen alapuló tudatos jelenlét támogatására is.

Irodalomjegyzék

- ACZÉL Petra (2009). *Új retorika. Közélet, kommunikáció, kampány*. Pozsony: Kalligram.
- BUCKINGHAM, David (2005). *Médiaoktatás*. Budapest: Új Mandátum.
- CELOT, P., PÉREZ TORNERO, J. M., GONZÁLEZ, L., & THOMPSON, N. (2010). *Study on Assessment Criteria for Media Literacy Levels A comprehensive view of the concept of media literacy and an understanding of how media literacy levels in Europe should be assessed*. Retrieved from http://www.eavi.eu/joomla/images/stories/Publications/Study2_Assessment/mlstudy2/eavi_study_on_assessment_criteria_for_media_literacy_levels_in_europe.pdf [2013.10.20.]
- CSÁSZI Lajos (2003). A média tabloidizációja és a nyilvánosság átalakulása. *Politikatudományi Szemle*, (2), 157-172.
- HABERMAS, Jürgen (1971). *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest: Gondolat.
- MYAT Kornél (2011). A késő-modern médiapolisz filozófiai alapvonalai. *Médiakutató*, (2), 109-114.
- Kerettantervek*. <http://kerettanterv.ofi.hu/> [2013.10.20.]
- Nemzeti alaptanterv*, 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet.
- O'SULLIVAN, H. A., DUTTON, T., RAYNER, P., & RAYNER, B. (2003). *Médiaismeret*. Budapest: Korona.
- SILVERSTONE, Roger (2010). *Médiaerkölcs. A médiapolisz felemelkedése*. Budapest: Napvilág.
- SZÓKE-MILINTE Enikő (2005). Az értékátadás elmélete és gyakorlata. *Magiszter*, (1), 3-12.
- THOMAN, Elizabeth (2013). *Skills & Strategies for Media Education*. Retrieved from <http://www.medialit.org/reading-room/skills-strategies-media-education> [2013.10.20.]

---

⁴ http://kerettanterv.ofi.hu/5_melleklet_5-12/index_8_gimn.html [2013.10.20.]